رسالہ در بارہ وحدۃ الوجود

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

از فقیر حقیر امداد اللہ فاروقی چشتی صابری عفا اللہ تعالیٰ عنہ

بعد حمد وصلوٰۃ وادعیات وتقدیم سلام وتحیات مودت سمات بخدمت شریف مکرم ومعظم درویشان قدوۃ الیشان حقایق آگاہی معارف دستگاہی جناب مولوی محمد عبدالعزیز صاحب چشتی صابری زاد اللہ تعالیٰ مجدہٗ ہمرہن مکشوف باد۔ معاوضہ سامی بمضمون عجیب واشارات غریب موصول شدہ ممنون یاد آوریہا فرمود بلحاظ ہم مشربی وہم طریقی دربارۂ مسئلہ وحدۃ الوجود وہرچہ متعلق بہا استدراکی شدہ است وبطلب جوابش مبالغہ رفتہ مخدوما فقیر ایں لیاقت کجا دارد وخود را در زمرۂ عارفین حقایق شناس کجا می شمارد کہ متصدی چنیں امر خطیر گردد۔ اما ازانجا کہ جناب بکمال جوشش وکوشش جواب طلب فرمودہ اند وبیابہا گفتہ فرستادہ لاعلاجاً امتثالاً للامر قلم برداشت وہرچہ حق است در فہم رسید از رطب ویابس نگاشت واللہ الموفق والمعین۔ رجا میدارم کہ اگر سہوی وخطائے یابند بپوشند بلکہ باصلاح آں کوشند کہ منت خواہد بود چراکہ فقیر ہیچمدان را جز منصب ترجمانی ہیچ نیست۔

آغاز

فقرۂ ماخوذۂ مکتوب بطریق انتخاب مضامین آن۔ اینکہ **سوال اول** مولوی محمد قاسم صاحب مرحوم معتقدان وحدۃ الوجود و وحدۃ الموجود را ملحد وزندیق میگفتند مرید وشاگردشان مولوی احمد حسن صاحب نیز ہمچنان میگویند واقوال ضیاء القلوب را ماؤل میدانند تاویل دان آن جز خود دیگرے را نمی شمارند۔ ومولوی رشید احمد صاحب مولوی محمد یعقوب صاحب نیز ہمبرین مسلک بودہ اند باوجود آنکہ اجازت از تو گرفتہ اند و مشرب اہل چشت میدارند خلاف مشایخ چشت سخنان میگویند۔

جواب

شدہ اگر شما در صحبت او میرسید یدگمراہ می شدید چرا کہ از غلبۂ حال سخنان کہ میگفت در فہم شما نمی آمد عوام از زبان دار داگردانید بر شمامنت نہادم پس اینجا غور باید فرمود کہ مرداں راچہ می رسد کہ باکس و ناکس باز ار مسئلہ وحدۃ الوجود گرم داریم و عوام را کہ جزوی از ایمان تقلیدی میدارند از اں ہم بے نصیب سازیم۔ درینجا گفتگو می حاصل است وقت خود و عقائد عوام ضائع کردن است معارف آگاہ برائے ہمیں احتیاط احباب فقیر مثل فقیر زبان ازیں قیل و قال بستہ میدارند و احتراز میکنند سائلاں را اشارت بتا ویلات مینمایند تا انکار آن مسئلہ نگردد و بسا مردم جاہل بدستاویز این مسئلہ سرشیخی بر داشتہ مجلسہا می آرایند خود گمراہ شدہ گروہ مسلمانان را گمراہ میسازند چنانچہ مشاہدہ افتد پس ازیں قیل و قال چہ فائدہ اگر میباید مردان را طلب حق و ترک تعلق دنیا و کثرت ذکر و فکر تحریص باید فرمود و دراں باید کوشید چوں ازیں سلوک تزکیۂ نفس و تصفیۂ قلب حاصل گردید خود ضرورت آن قسم مراقبہ کہ در ضیاء القلوب مرقوم شدہ پیش می آید خدا خود رہبری میکند وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا غرض از ہدایت کردن سبیل تجلی ذاتی است بر قلب سالک تا حقیقت مسئلہ وحدۃ الوجود منکشف گردد۔ ایں راہ رفتنی است گفتنی نیست از گفتن تا دانستن از دانستن تا دیدن و شدن فرق بسیار است خدا تعالے ما و احباب ما را شما و احباب شما را دریں راہ از زلت بانگہدارد۔ پیر و شیخ اکبر حضرت جامی قدس اللہ سرہ السامی میگویند ؎ از ساحت دل غبار کثرت رفتن ٭ خوشتر کہ بہرزہ دُر وحدت سفتن مغرور سخن مشو کہ توحید خدا ٭ واحد دیدن بود نہ واحد گفتن ٭ اگر از راہ انصاف نگذریم و بتعمق نظر در حقیقت ایں مسئلہ نگریم جز حیرت در حیرت بدون فنا در فنا ہیچ بدست نمی آید چہ خاک گوئیم کہ چنین است و چنانست ع آنسوختہ را جاں شدہ آواز نیامد۔ ناطقہ در تشریح این اسرار وجدانی لال است مثل نابینائے مادر زاد کہ در خواب رنگہا و چیزہائے عجیب می بیند بامردان چہ تواں گفت کہ چنیں بود یا چناں بود چرا کہ در محسوسات چیزے ندیدہ است کہ بدان مشابہ کند و فہماند اگر احیاناً گوید و فہماند واقعی نگفتہ باشد واللہ اعلم بحقیقۃ۔

فقرہ دو بطریق انتخاب از مضامین مکتوب

سوال ۲ حالانکہ در ضیاء القلوب بورزش لاموجود الا اللہ و مراقبۂ ہمہ اوست بتصریح تاکید است وہم در مراقبۂ ہمہ اوست ملاحظہ معنی لازم گفتہ پس این مراقبہ بلالحاظ عینیت و اتحاد صورت نبندد و نیز جائی دیگر ضیاء القلوب درج است تا وقتیکہ فرق در ظاہر و مظہر پیش نظر سالک است بوئے شرک باقی است ازین مضمون معلوم شد کہ در عابد و معبود فرق کردن شرک است **جواب ۲** شک نیست کہ فقیر ایں ہمہ در ضیاء القلوب

نکتہ شناسا مسئلہ وحدۃ الوجود حق وصحیح است درین مسئلہ شکے وشبہے نیست معتقد فقیر وہمہ مشائخ فقیر
ومعتقد کسانیکہ با فقیر بیعت کردہ وتعلق میدارند ہمیں ست مولوی محمد قاسم صاحب مرحوم ومولوی رشید احمد
صاحب ومولوی محمد یعقوب صاحب ومولوی احمد حسن صاحب وغیرہم از عزیزان فقیر اند وتعلق با فقیر
میدارند ہیچگاہ خلاف اعتقادات فقیر وخلاف مشرب مشائخ طریق خود مسلکی نخواہند پذیرفت۔ مگر با اعتقاد
کیفیتی است قلبی کہ بندہ را از کمال علم ویقین صدق برامری در دل مستحکم گردد این را در عرف شرع شریف
تصدیق میگویند واقرار بلسان برائے اجرائے احکام مسلمانی ضرور افتاد وگرنہ بنا بر ثبوت اسلام عند اللہ
اقرار ضرورتی ندارد تصدیق قلبی کافی است این مسئلہ وحدۃ الوجود چنان نیست بلکہ درینجا تصدیق قلبی و
تیقن وکف لسان واجب است چراکہ اسلام شرعی تعلق با خدا وبا خلق میدارد واسلام حقیقی محض تعلق
با خدا دارد آنجا تصدیق با اقرار ضرور است اینجا فقط تصدیق باید سوائے آن در استتار این مسئلہ فائدہ
ہمیں کہ اسباب ثبوت این مسئلہ بسیار نازک ونہایت دقیق فہم عوام بلکہ فہم علمای ظاہر کہ از اصطلاح عرفا
عاری اند قوت درک آن نمی دارد چہ علما بلکہ صوفیائیکہ ہنوز سلوک خود تمام ناکردہ باشند واز مقام
نفس گذشتہ بمرتبہ قلب نارسیدہ ازین مسئلہ ضرری یابند واز مکر نفس وتزلزل ولغزش یا در چاہ اباحت
وقعر ضلالت سرنگوں می افتند بلکہ گروہ ہا افتادہ اند کما شہدنا ہم نعوذ باللہ من ذلک
جناب ہم نیکو میدانند کہ این مسئلہ خاصیت عجیب میدارد ع بعض را ہادی وبعض را مضل ہر چند نعمت
خوشگوار است اغیار را ازاں لذت وحلاوت حاصل مرضا را تلخ وناگوار ودر حق شان زہر قاتل برائے
ہمیں فرمودہ مَنْ صَرَّحَ اَسْرَارَ الرَّبُوْبِيَّةِ فَقَدْ كَفَرَ استتار آن لازم افشای آن ناجائز
اول کسیکہ درین مسئلہ خوض فرمود شیخ محی الدین ابن عربی است قدس اللہ سرہ اجتہاد او درین مسئلہ واثبات
آں ببراہین واضحہ برگردن جمیع موحدان تا قیام قیامت منت نہاد لطف اینجا است کہ شیخ الشیوخ
شہاب الدین عمر سہروردی قدس اللہ سرہ ہم عصر وہم بلد او بود مردمان حال شیخ اکبر از وے پرسیدند گفت
فہو زندیق مردمان از صحبت او احتراز می کردند چون وفات یافت از شیخ الشیوخ حال آخرۃ
او پرسیدند فرمود مات قطباً لوقت من کان ولی اللہ ہمہ مردمان تعجب کردند وپرسیدند
کہ چرا اورا زندیق گفتی مارا از استفادہ محروم داشتی گفت او ولی ودواصل بحق بود اما جذبہ قوی داشت
ہرچند مقرب بارگاہ بود قابل اتباع نبود در زمان اخیر مجذوب شدہ بود زبان او در افشائے اسرار بے اختیار

و ورزش مراقبهٔ همه اوست و ملاحظهٔ عینیت صورت نمی بندد کسانیکه بمجرد خوض در مسئلهٔ وحدة الوجود در زندقه
افتاده اند از نادانستن مسئلهٔ عینیت و غیریت بوده است هر کاول این دوام به تحقیق دانست دانستن همه
مسائل بر او آسان گردد اگرچه تحقیق این مسئله عینیت و غیریت متعلق است بدانستن تنزلات سته اما بفقیر
باطناب آن همه پرداختن نمیتواند مختصری نگارد و آن اینکه در عبد و رب عینیت و غیریت هر دو ثابت و متحقق است
آن بوجهی و این بوجهی اگرچه در بادی النظر اجتماع ضدین در شخص واحد محال مینماید الضدان لا یجتمعان
صحیح است اما این دو ضد لغوی است ضد اصطلاحی جمع میشود برای همین است که محققین را جامع الاضداد میگویند
که اصطلاح صوفیان دیگری باشد مثل آنکه نور و ظلمت ضد لغوی است این ضد در یکجا در یک وقت جمع نمیشود.
زیراکه معنی این دو لفظ بر وضع خود قائم است اگر بر وضع خود قائم نباشد اجتماع آن جائز است مثل آن سایه اگر
ظلمت گویند مجازا از روی استعاره میتواند شد و این سایه را که ظلمت نام نهاده شد با نور در یک جا و در
یک وقت جمع میشود چنانچه دیده میشود که در یک وقت یکجا تابش آفتاب که نور است و سایهٔ دیوار جمع میشود
زیراکه سایه ظلمت اصطلاحی بود پس ازین تمهید معلوم شد که در عبد و رب عینیت حقیقی لغوی نیست. هم
غیریت حقیقی لغوی نیست. اجتماع این هر دو ضد در شئ واحد محال است پس ضد که در علم معقولات ممنوع
واقع شده آن معنی لغوی است نه اصطلاحی این قوم محققین ازینجهت جامع الاضداد دانند که دو ضد را جمع
میکنند آن دو ضد معنی لغوی نیست زیراکه اجتماع ضدین لغوی نزد ایشان هم محال و لایجوز است بمثال
دیگر تفهیم اینکه اگر شخصی گرداگرد خود آئینه ها گذارد در هر آئینه بذات خود صفات خود کانه نمودار شود نموداری
صفات آنست که هر حرکت و سکون و هر هیئت شادمانی و غمگینی و خنده و گریهٔ شخص در عکس هویدا میشود
ازینجهت شخص عین عکس است عینیت حقیقی اصطلاحی است اگر لغوی بودے هر کیفیتی که بر عکس گذرد بر شخص
گذشتن واجب گشتی چراکه عکس در هزارها آئینه است این کثرت در وحدت شخص فرقی نمی آرد اگر بر آئینه و بر
عکس سنگ زنند یا نجاستے اندازند شخص از آن متضرر و نجس نمیشود بحال خود است و ازین نقصانات منزه
و مبرّه است ازینرو غیریت حقیقی اصطلاحی به ثبوت میرسد پس در شخص و عکس عینیت و غیریت هر دو متحقق شد
بدانکه در عبد و رب عینیت حقیقی لغوی هر که اعتقاد دارد و از غیریت بجمیع وجوه انکار کند ملحد و زندیق است ازین
عقیده در عابد و معبود و ساجد و مسجود هیچگونه فرقی نمی ماند این عین زندقه است نعوذ بالله من ذلک اگر
محض غیریت حقیقی لغوی در خالق و مخلوق اعتبار کنند و هیچ نسبت و تعلق عینیت در عبد و رب بر نسبت خالقی و

نوشتہ است اگر گویند کہ ہرچہ گفتنی نمی شود چگونہ نوشتہ شد گوئیم اکابر دین مکشوفات خود را بتمثیلات
محسوسات تعبیر میکنند تا طالب صادق را فہمانند نہ آنکہ کا نگفتہ باشند مثلاً اگر نابینا در خواب ماری بیند و
در بیان آن عاجز آید گوید کہ مثل ساعد من بود دراں حال بدست او اگر رسن دہند و گویند کہ آیا چنیں بود
گوید ہاں چنین بود اینست تفہیم بتمثیلات ازین قبیل است تحریرات پیشینیان برای آگاہی پس آیندگان
تا افاضہ برقرار ماند و وقت حاجت رفع شکوک گردد اسراریکہ سینہ بسینہ می آمد حوالہ القلم کردن مناسب
دانستند و راہ حقیقت کشادہ داشتند و گفتند ما آن کسانیم کہ نااہل را در کتاب ما نظر کردن حرام ست
حقیقت حال اینست فقیر ہم بتقلید ایشان قول ایشانرا ترجمانی کردہ است باوجود آنجناب استغنا عفوا بیند
و انکشاف چگونگی آن می خواہند لا علاجاً امتثالاً بلا مزید ی ایضاح آن ضرور افتاد تا راستین آن حقایق
شناس گردد و اطمینان دست دہد تردد نماند اختصارش اینکہ از بیان سابق مبرہن گردید کہ در اصل مسئلہ مذکور
حق و بالیقین است صدق آن نگاہ معلوم گردد کہ طالب از محنت و ورزشہا و ممارست استغراق در آن
و ترک خطرات ماسوا از خودی خود دور شود چوں از خیال خود گذشت گویا از ہمہ گذشت ہیچ شے در نظر او و خیال او
نماند ہمہ ہستی حق معائنہ کند وقتیکہ از نظر سالک تقیدات و ہستی ماسوا مرتفع گردید بجز خدا ہیچ نہ بیند بیخبر گردد
بلکہ شعور این معنی ہم مرتفع شود ہرچہ بیند خدا بیند ہو ہو گفتن چہ معنی انا گوید این مرتبہ را فنا در فنا گویند این گفتہا را
از نی بنا باید فہمید بلکہ نائی میگوید مولانا قدس سرہ است ع نی کہ ہر دم نغمہ آرائی کند + نی بحقیقت از دم نائی کند
بی فنائی خویش و بے جذب قوی + کی حریم وصل را محرم شوی - **ایضاً** عارفی گفتہ - تو مباش اصلا کمال اینست و بس
تو دراں گم شو وصال اینست و بس + ازین وقت خود خبر داد سلطان انبیا صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم لی
مع اللہ وقت لا یسعنی فیہ ملک مقرب و لا نبی مرسل و از خواص امت وے گفت بایزید بسطامی
سبحانی ما اعظم شانی و گفت منصور حلاج انا الحق این ہمہ ازین باب است باوجود این ہمہ غریب اعتباری
کہ اصطلاحی است از میان عبد و رب مرتفع نشد ہر چند در حالت فنای شعور در نظر سالک نماندہ باشد زیرا کہ
چوں از بے شعورے باز بشعور درآمد دانست کہ من از خود بیخبر شدہ بودم مثل آن آہن پارہ کہ در آتش سرخ
شدہ نعرہ زد کہ من آتشم انکار این قول وے کردہ نمی شود اما واقعی آتش نشدہ است این حالتیست بر پارۂ
آہن عارض شدہ و گرنہ آہن آہن است آتش آتش این است شمہ از حقیقت وحدۃ الوجود و ہیچ کیفیت
عینیت و غیریت اندکے دانستن از واجبات است تا آنکہ ازین آگاہی نباشد کیفیت وحدۃ الوجود مفہوم نگردد

۲

وترک تعلق دنیا وحظ نفس وترک توہم ماسوا واجب گردید تا ذکر وفکر بدرستی وراستی بظہور رسد چون اول بمصقلۂ ذکر نفس مطیع وقلب صافی شود ذوق وشوق رو بترقی آرد دل از خطرات بایستد وقت مراقبۂ لاموجود الا اللہ در آمد چون درین مراقبہ از ہمہ اوست اغماض نظر کردہ ہمہ اوست را پیش نظر دارد درین استغراق فیض باطنی وجذبۂ غیبی مدد میفرماید از ہرچہ جز اوست بے خبر گردد شعور این بی خبری ہم نمی ماند بیند ہرچہ بیند داند ہرچہ داند گوید ہرچہ گوید معذور است۔ اینست وحدۃ الوجود ووحدۃ الموجود مثل آہن پارہ کہ در آتش رنگ آتش گرفتہ نعرہ انا النار زند نہ آنکہ بانقلاب حقیقت آتش شدہ این از حال تعلق دارد نہ از قال مقام غور است اعنی درحالتیکہ آہن پارہ خود را حوالہ آتش کردہ از خیال آہن پارگی خود گذشتہ منتظر آنست کہ آتش بر خود مستولی گردد ورنگ خود بخشد درین تصور اگر خیال دیگر گذرد درحق وی شرک است کہ مانع مقصود وقاطع الطریق اوست اینست معنی آنکہ در ضیاء القلوب بملاحظۂ سامی در آمدہ کہ در مراقبہ ہمہ اوست تاوقتیکہ فرق در ظاہر ومظہر پیش نظر سالک است بوی شرک باقی است واللہ اعلم لَا عِلْمَ لَنَآ اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا گرامی قدرا فقیر بی محابا طول لسانی کردہ چہ کند کہ بدون آن سخن تمام نمیشود ہرچند ازین تحریر خود نادم می شوم اما شادم کہ بہر تقدیر جواب رقائم متعددۂ جناب ادا گردید اگر پسند خاطر ومنظور والا گردد بندۂ ضعیف را بدعای خیر خاتمہ یاد دارند ورنہ باز فقیر را نیاز دارند والسلام وَمَا عَلَيْنَآ اِلَّا الْبَلٰغُ الْمُبِيْنُ درین شہد گو یای مزن دم + سخن را ختم کن واللہ اعلم +

محررہ ۱۲۔ ذی الحجہ سنہ ۱۲۹۹ھ درمقام خیر البلاد مکہ معظمہ زاد اللہ شرفہا وتعظیمہا۔

تمت

مختصر احوال وصال عاشق ذو الجلال والجمال حضرت حاجی امداد اللہ رحمہ اللہ

حضرت حاجی صاحب کی کچھ عمر زائد نہ تھی کل چوراسی سال تین مہینے بیس روز کا سن شریف تھا مگر کچھ خلقۃً ضعیف نحیف اللحم تھے اُسپر مجاہدات وریاضات وتقلیل طعام ومنام پھر ہجوم خواص وعوام اور سب سے بڑھکر عشق حسن ازلی جو استخوان تک کو گھلا دیتا ہے اِن اسباب سے

کلال یعنی کمہار ۱۲

مخلوقی ثابت نہ نمایند مثل نسبت کلال[۵] با ظروف اگر کلال بمیرد ظروف ساختۂ او بجای خود مانند این بسبب غیریت لغوی است در ظروف کلال این قسم غیریت در عبد و رب واقعی نیست بدین غیریت کہ قایل اند علمای ظاہر و متکلمین اند غافل از اصطلاح موحدین شده می ترسند کہ عبد و رب یک شیٔ می دانند کہ موجب اصطلاح محققین در عکس و شخص با وجود ثبوت ہر دو جہت گاہے این آن نشد و آن این نگردید عکس عکس است شخص شخص عکس مخلوق و حادث و ناقص است و شخص قدیم و باقی و کامل پس اینست حقیقت این مقدمہ **بیت جامی** ہر مرتبہ از وجود حکمے دارد + گر حفظ مراتب نکنی زندیقے + وبمصداق مرج البحرین یلتقیان بینہما برزخ لا یبغیان ہمین بحرین حدوث و قدم است نیز اینجا یک تمثیل لطیف یاد آمد یعنی بندہ قبل وجود خود باطن خدا بود خدا ظاہر بندہ کنت کنزا مخفیا برین معنی گواہ است حقایق کونیہ کہ نتایج علم الٰہی اند در ذات مطلق مندمج و مخفی بودند و ذات بر خود ظاہر بود چون ذات خواست کہ ظہور خود بر نہج دیگر شود اعیان را بلباس قابلیات شان بجلوہ تجلی خود ظاہر فرمود خود از شدت ظہور خود از چشم بصر ایشان مخفی گردید مثل تخم کہ شجر با تمام شاخ و برگ و گل و ثمر در ان پوشیدہ بود گویا تخم بالفعل بود و شجر بالقوہ چون تخم باطن خود را ظاہر نمود خود پنہان گردید ہر کہ می بیند شجر می بیند تخم بنظر نمی آید اگر بغور بینی تخم بلباس شجر ظہور فرمودہ تخم بالقوہ شد شجر بالفعل شد ہر چند از وجہی تخم و شجر یک است جدائی نیست عینیت یافتہ می شود اما دلائل غیریت و جدائی نیز درو پیدا واقعی است حفظ مراتب ضرور است زیرا کہ صورت و شکل و تاثیر و خواص تخم دیگر و اجزای شجر دیگر است وجوہات غیریت ہم کثیر است مرد صاحب فطانت انکار آن نخواہد کرد از روے عینیت تخم و شجر اگرچہ واحد است این وحدت اعتباری و اصطلاحی است در ینجا اول است نہ اتحاد معنی بالفعل و بالقوہ شراکت دارد پس ہر چہ بالفعل بود بالقوہ شد آنچہ بالقوہ بود بالفعل گردید فہم من فہم جل حکمتہ عظمت شانہ کسی گفتہ **بیت** تراز دوست بگویم حکایتے بے پوست + ہمہ از وست اگر نیک بنگری ہمہ اوست + **فائدہ** چون نسبت دو جہت در عبد و رب ثابت و متحقق گردید لازم آمد کہ برائے عروج از مرتبہ پست ترین نزول و حصول قرب و وصال و رسیدن بدرجۂ عبدیت حقیقی کاملہ ضرور افتاد و آن مجاہدہ و مراقبہ است **وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون** عبادت کردن یعنی عبد شدن است در حقیقت عبد اللہ حقیقی خاتم المرسلین محمد مصطفٰے صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم است عبد شدن دشوار است تا از وہم الوہیت خود تماماً و کمالاً بگذرد بدین مرتبہ نرسد بنا بر آن مجاہدہ و ریاضات

آخر میں اسقدر ضعف ہوگیا تھا کہ کروٹ تک بدلنا دشوار تھا کھانا پینا بار تھا مگر دل عشق منزل ہر وقت نشۂ لقا میں سرشار تھا اسی میں اسہال شروع ہوگیا مگر نظافت و لطافت و استقلال و استقامت و شفقت بحال تربیت طالبان خدا میں ذرہ برابر فرق نہ آیا تھا۔ آخر ضعف زائد ہوتا گیا حتی کہ بارہ یا تیرہ جمادی الاخری ۱۳۱۷ھ روز چہار شنبہ وقت اذان صبح اپنے محبوب حقیقی سے واصل ہوئے اور جنت المعلے (مقبرہ اہل مکہ) میں ہم پہلو مولانا رحمت اللہ صاحب مہاجر رح کے رکھے گئے انا للہ وانا الیہ راجعون۔ واقعی یہ ہے کہ ایسا شیخ کامل مکمل کسی نے کم دیکھا ہوگا۔ اللہم ارفع درجتہ فی اعلی علیین واخلفہ فی عقبہ فی الغابرین اللہم لاتحرمنا اجرہ ولاتفتنا بعدہ آمین یارب العالمین

حقیر نے ایک مختصر مادہ تاریخ کہا ہے حی ہے دخل الخلد کہ قول اولیاء اللہ لایموتون سے مستنبط ہے ۱۳۱۷ حضرت صاحب کے ایک خلیفہ عالم رویا میں شرف بہ زیارت ہوئے اسطرح کہ کوئی مقام نہایت بلند مثل ٹیلہ کے ہے اسپر ایک سفید خیمہ کھڑا ہے جسمیں حضرت رضی اللہ عنہ رونق افروز ہیں اور خطاب کرکے فرماتے ہیں ؎

آئینۂ ہستی چہ باشد نیستی
نیستی بگزین گر ابلہ نیستی

سبحان اللہ۔ اس خواب میں حضرت رضی اللہ تعالی عنہ کے علو مقام و قرب تام پر کئی وجہ سے دلالت ہے اول مقام کا بلند ہونا کہ مطابق آیہ ورفعناہ مکانا علیا و حدیث کثبان مسک کے رفعت مرتبہ کیطرف اشارہ ہے دوم خیمہ میں ہونا جو حسب آیہ حور مقصورات فی الخیام نعیم جنت سے ہے سوم خیمہ کا سفید ہونا کہ احب الالوان البیاض اونحوہ وارد ہے و نیز لباس سفید موافق حدیث صحیح ورقہ کے علامت جنتی ہونیکی ہے چہارم تعلیم و تلقین فرمانا کہ اشارہ ہے طرف مقبولیت شان ارشاد حضرت رضی اللہ تعالی عنہ کے پنجم معلوم ہوتا ہے کہ حضرت کو بدولت اس ہستی و نیستی کے خاص شرب و مذاق حضرت کا تھا جیسا اہل مشاہدہ پر مخفی نہیں بڑی دولتیں ملی ہیں اسی لئے اسطرف مخاطب کو متوجہ فرمایا ششم مثنوی شریف کی مضامین ہیں اور حسب قول اہل حقیقت کے معنی کلام [illegible] روح مطہر کا مستغرق و مشغول ہونا دلیل مناسبت روحانی مولوی معنوی رح ہے اور حسب آیہ مَعَ الَّذِیْنَ اَنْعَمَ اللّٰہُ عَلَیْہِمْ الخ دلیل قرب آلہی ہے ہفتم حضرت رضی اللہ عنہ کی شفقت و توجہ اپنے خدام کیطرف کہ موقوف ہے حصول اطمینان و سکون پر جس سے ظہور مضمون لَا تَخَافُوْا وَلَا تَحْزَنُوْا کا بخوبی ہوتا ہے اور اس سے افاضہ [illegible] کی تائید بھی ہوتی ہے جسکا محققین اثبات کرتے ہیں ایسا ہی خواب یا صالحہ کہلاتا ہے جسکے باب میں ارشاد نبوی ہے یراہا المسلم او تری لہ والحمد للہ تعالی علی ذلک۔

الحمد للہ والمنۃ کہ رسالہ وحدۃ الوجود از تصانیف حضرت شاہ امداد اللہ رح در مطبع مجتبائی واقع دہلی طبع گردید